

KONSTITUTSIYA VA HUDUD: DAVLATNING “SUYAGI” HISOBLANGAN KONSTITUTSIYA NIMA DEYDI?

Mirzarahimova Marvaroy Dilmurodjon qizi

Namangan davlat universteti Yuridik fakulteti 1-bosqich talabasi.

Asadullayev Ulug’bek

Ilmiy rahbar. Namangan davlat universiteti o’qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20301634>

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasining ma‘muriy-hududiy tuzilishi hamda davlat boshqaruv tizimining huquqiy asoslari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, “Mahalliy davlat hokimiyati to‘g‘risida”gi Qonun hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlar asosida mamlakatning ma‘muriy-hududiy bo‘linishi (viloyatlar, tumanlar, shaharlar), ularning huquqiy maqomi va o‘zaro munosabatlari yoritiladi.

Shuningdek, davlat boshqaruvi tizimining institutsional tuzilishi, xususan, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi hamda mahalliy ijro etuvchi organlarning vakolatlari va faoliyatining huquqiy asoslari ilmiy jihatdan tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: ma‘muriy-hududiy tuzilish, davlat boshqaruvi, konstitutsiyaviy huquq, mahalliy davlat hokimiyati, normativ-huquqiy hujjatlar, ijro etuvchi hokimiyat, qonun chiqaruvchi hokimiyat, subsidiarlik tamoyili, hududiy boshqaruv, davlat organlari vakolatlari.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the administrative-territorial structure of the Republic of Uzbekistan and the legal foundations of its system of public administration. In particular, based on the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the Law “On Local State Authority” and other normative legal acts, the administrative-territorial division of the country (regions, districts, and cities), their legal status, and interrelations are examined.

Furthermore, the institutional structure of the system of public administration is analyzed from a scientific perspective, including the roles and powers of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, the President of the Republic of Uzbekistan, the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, as well as local executive authorities.

Keywords: administrative-territorial structure, public administration, constitutional law, local government, normative legal acts, executive power, legislative power, subsidiarity principle, territorial governance, powers of state authorities.

Аннотация. В данной статье проводится комплексный анализ административно-территориального устройства Республики Узбекистан и правовых основ системы государственного управления. В частности, на основе Конституция Республики Узбекистан, Закона «О государственной власти на местах» и иных нормативно-правовых актов рассматриваются административно-территориальное деление страны (области, районы, города), их правовой статус и взаимосвязи. Кроме того, с научной точки зрения анализируется институциональная структура системы государственного управления, включая полномочия и деятельность Олий Мажлиса Республики Узбекистан, Президента Республики Узбекистан, Кабинет Министров Республики Узбекистан, а также местных исполнительных органов.

Ключевые слова: административно-территориальное устройство, государственное управление, конституционное право, местная государственная власть, нормативно-правовые акты, исполнительная власть, законодательная власть, принцип субсидиарности, территориальное управление, полномочия государственных органов.

O‘zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati tizimining konstitutsiyaviy asoslari nafaqat umumiy tamoyillarni belgilab beradi, balki davlat boshqaruvining barcha bo‘g‘inlari faoliyatini huquqiy jihatdan tartibga soluvchi kompleks mexanizmni ham o‘z ichiga oladi. Bu jihatdan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi davlat hokimiyatining tashkil etilishi va amalga oshirilishida ustuvor normativ manba sifatida xizmat qiladi. Unda davlat hokimiyatining yagona manbai xalq ekani, hokimiyat organlari esa xalq manfaatlariga xizmat qilishi shartligi qat’iy belgilab qo‘yilgan. Konstitutsiyaviy normalarda davlat hokimiyati organlarining tashkil etilish tartibi bilan bir qatorda, ularning o‘zaro muvozanat va tormozlar tizimi orqali faoliyat yuritishi ham mustahkamlangan. Bu esa hokimiyatning bir qo‘lda jamlanib qolishining oldini olish, davlat boshqaruvida qonuniylik va adolat tamoyillarini ta’minlashga xizmat qiladi.

Ayniqsa, qonun ustuvorligi prinsipi davlat boshqaruvining asosiy mezoni sifatida e’tirof etilib, barcha davlat organlari va mansabdor shaxslarning faoliyati aynan qonunlarga bo‘ysunishi zarurligi belgilangan.

Shuningdek, Konstitutsiyada davlat boshqaruvi tizimi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan hududiy boshqaruv masalalari ham aniq yoritilgan. Unda mahalliy davlat hokimiyati organlarining faoliyati, ularning vakolatlari, markaziy organlar bilan o‘zaro aloqasi va mas’uliyati mustahkamlab qo‘yilgan. Bu esa hududiy boshqaruvni markazlashgan tizim doirasida amalga oshirish bilan birga, joylardagi muammolarni tezkor hal etish imkonini beradi. Bundan tashqari, Konstitutsiya fuqarolarning davlat boshqaruvida ishtirok etish huquqini ham kafolatlaydi.

Fuqarolar saylovlar, referendumlar hamda boshqa demokratik institutlar orqali davlat hokimiyati shakllanishida bevosita yoki bilvosita qatnashish imkoniyatiga ega. Bu holat davlat boshqaruvining demokratik xarakterini kuchaytiradi hamda davlat organlari faoliyatining ochiqligi va hisobdorligini ta’minlaydi. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada davlat boshqaruvi tizimini modernizatsiya qilish, inson huquqlarini yanada kuchli himoya qilish hamda “inson - jamiyat - davlat” tamoyilini ustuvor yo‘nalish sifatida rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilgan. Natijada davlat boshqaruvi tizimi nafaqat huquqiy jihatdan mukammallashmoqda, balki amaliy samaradorlik nuqtai nazaridan ham yangi bosqichga ko‘tarilmoqda.[1]

Ma’muriy-hududiy tuzilishning amaliy ishlash mexanizmi va hududiy boshqaruvning tashkiliy-huquqiy asoslari “Mahalliy davlat hokimiyati to‘g‘risida”gi Qonun normalarida batafsil tartibga solingan. Mazkur qonunga muvofiq, hududlarda davlat hokimiyati vakillik va ijro etuvchi organlar orqali amalga oshiriladi hamda ularning o‘zaro hamkorligi yagona boshqaruv tizimini shakllantiradi.

Xususan, xalq deputatlari kengashlari hududiy darajada vakillik organi sifatida faoliyat yuritib, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturlarini tasdiqlash, mahalliy byudjetni ko‘rib chiqish va ijro organlari ustidan nazoratni amalga oshirish vakolatiga ega. Shu bilan birga, ijro etuvchi hokimiyat hududlarda hokimlar boshchiligida faoliyat yuritadi.

Hokimlar tegishli hududda davlat siyosatini amalga oshirish, iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish va jamoat tartibini saqlash kabi keng vakolatlarga ega bo'lib, ular yuqori turuvchi organlar oldida hisobdor hisoblanadi. Qonunda hokimlarning qaror qabul qilish tartibi, ularning huquqiy javobgarligi hamda faoliyatining asosiy yo'nalishlari aniq belgilab berilgan. Mazkur normativ-huquqiy hujjatda markaziy va mahalliy boshqaruv organlari o'rtasidagi munosabatlar ham muhim o'rin egallaydi. Fuqarolar murojaatlarini ko'rib chiqish, jamoatchilik nazoratini amalga oshirish, aholi manfaatlarini hisobga olish kabi institutlar orqali hududiy boshqaruv tizimining demokratik xususiyati kuchaytiriladi. Shu jihatdan, mazkur qonun ma'muriy-hududiy tuzilishning faqat tashkiliy emas, balki real boshqaruv mexanizmlarini belgilovchi muhim huquqiy asos sifatida namoyon bo'ladi.[2]

Ma'muriy-hududiy tuzilish va davlat boshqaruvi sohasidagi huquqiy munosabatlarning izchil va yagona tartibda shakllanishi, avvalo, normativ-huquqiy hujjatlarning ishlab chiqilishi, qabul qilinishi va amal qilish mexanizmlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu jarayon "Normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida"gi Qonun asosida tartibga solinadi. Mazkur qonun davlat boshqaruvi tizimida qo'llaniladigan barcha normativ hujjatlarning yuridik kuchi, ularning o'zaro ierarxiyasi hamda amal qilish doirasini aniq belgilab beradi. Bu esa ma'muriy-hududiy tuzilish bilan bog'liq masalalarda turli darajadagi hujjatlar o'rtasida zidliklarning oldini olish va huquqiy aniqlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Qonunga muvofiq, normativ-huquqiy hujjatlar qat'iy tartibda qabul qilinadi va ular o'zining yuridik kuchiga ko'ra pog'onali tizimni tashkil etadi. Ushbu tizimda yuqori turuvchi hujjatlar quyi darajadagi hujjatlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi hamda ular o'rtasida uyg'unlik ta'minlanishi shart. Ayniqsa, hududiy boshqaruv bilan bog'liq normativ hujjatlarning qonunlarga mos kelishi majburiy hisoblanadi, bu esa davlat boshqaruvida yagona huquqiy siyosat yuritilishini kafolatlaydi. Mazkur qonunda normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish jarayoniga ham alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, hujjat loyihalarini tayyorlashda ilmiy asoslanganlik, ochiqlik va jamoatchilik muhokamasi kabi tamoyillarni qo'llash nazarda tutilgan.

Bu esa hududiy boshqaruvga oid qarorlar qabul qilishda aholi manfaatlarini hisobga olish, shuningdek, normativ hujjatlarning sifatini oshirish imkonini beradi. Shuningdek, qonunda normativ-huquqiy hujjatlarning rasmiy e'lon qilinishi va kuchga kirish tartibi ham muhim o'rin egallaydi. Hujjatlar belgilangan tartibda e'lon qilinmaguncha yuridik kuchga ega bo'lmaydi, bu esa huquqiy aniqlik va oshkoralikni ta'minlaydi. Ayniqsa, ma'muriy-hududiy tuzilish va mahalliy boshqaruvga oid qarorlarning ommaga ochiq e'lon qilinishi fuqarolarning huquqiy xabardorligini oshirishga xizmat qiladi.[3]

Davlat hokimiyatining tashkil etilishi va amalga oshirilishi masalalari konstitutsiyaviy-huquqiy fan doirasida nafaqat nazariy jihatdan, balki institutsional mexanizmlar orqali ham keng yoritiladi. Bu borada Konstitutsiyaviy huquq davlat hokimiyati tizimining samarali ishlashi uchun zarur bo'lgan asosiy tamoyillarni chuqur tahlil qiladi. Xususan, hokimiyatlar bo'linishi prinsipi faqat vakolatlarni ajratish bilangina cheklanmay, balki ular o'rtasida o'zaro hamkorlik, muvozanat va nazorat mexanizmlarini shakllantirishni ham nazarda tutadi. Bu tizim davlat boshqaruvida bir tomonlama ustunlikning oldini olish hamda qarorlar qabul qilish jarayonida kollegiallikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Qonun chiqaruvchi hokimiyat faoliyati doirasida parlamentning nafaqat normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilish, balki siyosiy muvozanatni ta'minlashdagi roli ham alohida ahamiyat kasb etadi. Darslikda parlament nazoratining shakllari, jumladan, parlament so'rovlari, eshituvlar va hisobotlarni ko'rib chiqish orqali ijro hokimiyati ustidan samarali ta'sir o'tkazish mexanizmlari ilmiy asosda yoritiladi. Bu esa davlat boshqaruvida ochiqlik va hisobdorlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. Shuningdek, davlat boshqaruvi tizimida Prezident institutining o'rni faqat siyosiy yetakchilik bilan chegaralanmay, balki strategik boshqaruvni ta'minlash, davlat organlari faoliyatini uyg'unlashtirish va uzoq muddatli rivojlanish yo'nalishlarini belgilash bilan ham izohlanadi. Bu jihat davlat boshqaruvida markazlashuv va muvozanat o'rtasidagi nisbatni to'g'ri ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Umuman olganda, mazkur manbada davlat hokimiyati tizimi uzluksiz faoliyat yurituvchi murakkab mexanizm sifatida talqin etilib, unda har bir bo'g'inning o'ziga xos funksiyasi va o'rni mavjudligi asoslab beriladi. Bu esa davlat boshqaruvining barqarorligi va samaradorligini ta'minlashda konstitutsiyaviy-huquqiy asoslarning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.[4]

Hududiy boshqaruvni chuqur modernizatsiya qilish va mahalliy darajadagi davlat organlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish borasidagi yondashuvlar O'zbekiston Respublikasi Prezidentida aks etgan strategik hujjatlar va tashabbuslar orqali izchil asoslab berilgan. Ushbu manbalarda hududlarni kompleks rivojlantirish, ularning iqtisodiy mustaqilligini oshirish hamda mahalliy boshqaruv organlarining tashabbuskorligini kuchaytirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Xususan, hududlar kesimida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish dasturlarini manzilli shakllantirish va ularni amalga oshirishda mahalliy organlarning mas'uliyatini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu yondashuv har bir hududning o'ziga xos imkoniyatlari, resurs salohiyati va muammolarini inobatga olgan holda boshqaruv qarorlarini qabul qilishni nazarda tutadi. Natijada hududiy boshqaruv tizimi markazdan beriladigan umumiy ko'rsatmalar bilan cheklanib qolmasdan, real ehtiyojlarga moslashuvchan va natijador shaklga ega bo'lmoqda. Shuningdek, davlat boshqaruvida samaradorlikni oshirish maqsadida hududiy rahbarlar faoliyatini baholashning yangi mezonlari joriy etilmoqda. Bunda asosiy e'tibor aholi turmush darajasi, investitsiya jalb etish, yangi ish o'rinlari yaratish hamda infratuzilmani rivojlantirish kabi ko'rsatkichlarga qaratiladi. Bu esa boshqaruvning natijadorlikka yo'naltirilgan modelini shakllantirishga xizmat qiladi.

Raqamli transformatsiya jarayonlari ham hududiy boshqaruvni tubdan o'zgartirmoqda.

Elektron davlat xizmatlari ko'lamining kengaytirilishi, onlayn platformalar orqali murojaatlarni qabul qilish va ko'rib chiqish tizimlarining joriy etilishi natijasida davlat organlari va aholi o'rtasidagi aloqalar soddalashtirilmoqda. Bu esa boshqaruv jarayonlarida ortiqcha byurokratik bosqichlarni qisqartirish va qaror qabul qilish tezkorligini oshirish imkonini bermoqda. Bundan tashqari, fuqarolar bilan ochiq muloqot mexanizmlarini rivojlantirish, jamoatchilik fikrini inobatga olish va davlat organlari faoliyati ustidan samarali nazoratni yo'lga qo'yish ham muhim yo'nalishlardan biri sifatida ilgari surilmoqda. Ayniqsa, joylarda sayyor qabullar, ochiq muloqotlar va muammolarni joyida hal etish amaliyoti keng joriy etilishi davlat boshqaruvining inson manfaatlariga yo'naltirilganligini yaqqol namoyon etadi.

Umuman olganda, mazkur manbalarda aks etgan yondashuvlar hududiy boshqaruvni markazlashgan modeldan samarali, ochiq va fuqaroga yo'naltirilgan tizimga bosqichma-bosqich o'tkazishga qaratilgan bo'lib, bu jarayon ma'muriy-hududiy tuzilishning amaliy samaradorligini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda.[5]

O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy tuzilishi tarixi va hozirgi shakllanish jarayonlarini tahlil qilishda mamlakat xaritasining qanday shakllangani, viloyat va tumanlar chegaralarining qanday omillar asosida belgilangani ham muhim ahamiyat kasb etadi. Mamlakat hududiy bo'linishi faqat geografik omillar asosida emas, balki tarixiy, iqtisodiy, demografik va siyosiy mezonlar asosida shakllangan.

Ayrim hududlar qadimdan savdo yo'llari, suv resurslari yoki aholi zichligiga qarab ajratilgan bo'lsa, boshqalari sanoat va qishloq xo'jaligi salohiyatidan kelib chiqqan holda tashkil etilgan. Shu jihatdan, O'zbekiston xaritasi davlat boshqaruvni ehtiyojlari va tarixiy taraqqiyot jarayonlarining o'ziga xos aksidir. Masalan, viloyatlar chegaralarini belgilashda transport kommunikatsiyalari, tabiiy resurslar, iqtisodiy ixtisoslashuv va aholi joylashuvi kabi omillar muhim o'rin tutgan. Ayrim tumanlar esa aholi soni ortishi yoki hududiy boshqaruvni yengillashtirish maqsadida qayta tashkil etilgan. Bu holat davlat boshqaruvni tizimining doimiy ravishda jamiyat ehtiyojlariga moslashib borishini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ayrim ma'muriy chegaralar sobiq ittifoq davrida belgilangan bo'lib, ularning ayrimlari hozirgi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitga to'liq mos kelmasligi mumkin.

Yana bir dolzarb masala - ayrim tuman va shaharlarda aholi sonining keskin ortishi natijasida boshqaruv yukining oshib ketishidir. Bu holat davlat xizmatlarini ko'rsatish sifatiga ta'sir qilishi mumkin. Shu sababli, ma'muriy-hududiy birliklarni optimallashtirish, yirik tumanlarni qayta tashkil etish yoki yangi ma'muriy birliklar tuzish masalalari davriy ravishda tahlil qilinishi lozim. Bunda aholi fikri va jamoatchilik manfaatlarini inobatga olish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, chegaralarni belgilashda geografik qulaylik har doim ham to'liq hisobga olinmagani ba'zi hududlarda transport va logistika muammolarini keltirib chiqarmoqda.

Ayrim aholi punktlarining tuman markazlaridan uzoq joylashgani davlat xizmatlaridan foydalanishda qiynchilik tug'diradi. Bu muammoni hal qilish uchun raqamli davlat xizmatlarini kengaytirish, hududlararo yo'l infratuzilmasini yaxshilash va mobil davlat xizmatlari tizimini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Hududiy boshqaruv bilan bog'liq yana bir muhim jihat - ekologik va tabiiy resurslardan foydalanish masalasidir. Ayrim hududlarda suv resurslarining cheklangani yoki ekologik muammolarning kuchayishi ma'muriy boshqaruv samaradorligiga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli, hududiy rejalashtirish jarayonlarida ekologik barqarorlik prinsiplarini kuchaytirish, resurslardan oqilona foydalanish va "yashil boshqaruv" mexanizmlarini joriy etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Umuman olganda, O'zbekiston xaritasidagi har bir viloyat va tuman chegarasi ortida muayyan tarixiy, iqtisodiy va siyosiy jarayonlar mujassam.

Ma'muriy-hududiy tuzilishni takomillashtirish esa faqat chegaralarni o'zgartirish emas, balki davlat boshqaruvini aholi manfaatlariga mos, samarali va zamonaviy mexanizmlar asosida tashkil etishni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston Respublikasining ma‘muriy-hududiy tuzilishi va davlat boshqaruv tizimi o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan, konstitutsiyaviy-huquqiy normalar asosida shakllangan murakkab tizimdir. Ushbu tizimning samarali faoliyat yuritishi mamlakatning barqaror rivojlanishi, hududiy muvozanatni ta‘minlash hamda fuqarolarning farovonligini oshirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Amaldagi qonunchilik va olib borilayotgan islohotlar ushbu tizimni yanada takomillashtirishga xizmat qilmoqda va kelgusida ham davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishning muhim omili bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi - T.: “O‘zbekiston”, 2023.
2. “Mahalliy davlat hokimiyati to‘g‘risida”gi Qonun - 1993-yil 2-sentabr (keyingi o‘zgartirish va qo‘shimchalar bilan).
3. “Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida”gi Qonun - 2012-yil 14-dekabr (yangi tahrir va qo‘shimchalar bilan).
4. Konstitutsiyaviy huquq / Mas‘ul muharrir: Z.M. Islomov. - T.: TDYU (Toshkent davlat yuridik universiteti), 2021.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy sayti materiallari - <https://president.uz>